

АКСІОМЕТРИКА ВЧИНКУ: МОДУС САМОТВОРЕННЯ

Зіновія КАРПЕНКО

Copyright © 2016
УДК 159.923

Zinoviya Karpenko
AXIOMETRIX OF THE DEED: MODUS SELF-CREATION

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серія грандіозних відкриттів у сучасному природознавстві (останнє з яких – реєстрація сигналу гравітаційних хвиль, які розповсюджуються з немислимою досі швидкістю, вищою за швидкість світла у вакуумі), бурхливі соціально-політичні процеси, що призвели до інспірування гібридних війн у багатьох регіонах земної кулі та їх наслідків – масових людських жертв, економічного зубожіння, новітнього “переселення народів” внаслідок утечі від жахів зон підвищеної геополітичної турбулентності, зростання плюралістичного релятивізму в оцінці культурних артефактів, не безпроблемне розповсюдження демократичної моделі розвитку суспільства як безальтернативного тренду соціально-історичного розвитку людства, зрештою, визнання рівноцінності різних суб’єктів і наративів з небувалою гостротою ставлять питання *адекватності* наукової картини світу в її *класичному* баченні; *валідності* цієї картини світу в *некласичній* постановці питання як ступеня репрезентативності наших знань з урахуванням численних поправок на неодмінні сторонні змінні гносеологічної ситуації чи питання *голономної релевантності* наших уявлень про Всесвіт та місце людини в ньому – питання, що не вперше артикулюється, але вперше дістає змогу опертися на достеменні епістемологічні підстави на *постнекласичному* (за В. Стюпіним [13]) етапі розвитку наукової раціональності .

Як видається, відповідь на останнє зі сформульованих запитань можна отримати, помістивши досліджуваний феномен у фокус синергетичних студій. При цьому відкривається можливість “перевідкриття часу” – часу

не у сенсі феноменологічного факту, а часу як первинної онтологічної засади існування сущого; висловлюючись метафорично, у синергетиці Час є Деміургом поставання впорядкованих структур (систем) із хаосу неврівноважених станів елементарних часток з їх безкінечними флуктуаціями та не прогнозованими траєкторіями руху. В проекції на психологію особистості синергетичний модус методологування трансформується в знаходження домірного людській екзистенції *принципу творчо-адаптивного функціонування*, який пояснює чергування (як поєднання, так і витіснення; як слабку, фонову, так і виражену, домінуючу детермінацію тощо) структурних рівнів психіки і відповідних їм чинників поведінки в цілісному хронотопі людської життєдіяльності. На наш погляд, запропонований В.А. Роменцем *канон учинку* може виступати в ролі такого принципу.

ПЕРЕВІДКРИТТЯ ЧАСУ В СИНЕРГЕТИЦІ

Засновники синергетики [9; 16] переконливо доводять, що лінійний, причинно-наслідковий зв’язок, так званий каузальний детермінізм, пояснює процеси в закритих, стаціонарних системах, а здобуті експериментальним шляхом істини – безперечні, єдині та вічні, тобто справджуються повсюдно і завжди. У статичній картині світу немає місця часу й еволюції. Здобуті досвідним шляхом істинні знання регулярно відтворюються за чітко визначених умов і є позаісторичними.

Натомість у відкритих системах, які лиш у локальних своїх сегментах містять відносно закриті підсистеми зі зрівноваженими процесами, природні процеси спонтанні, що є нас-

лідком дисипації (розсіювання) структур у напрямку досягнення межі ентропійного бар'єру. Саме цей бар'єр слугує атрактором для процесів наступної макроскопічної самоорганізації, що "приборкує" процеси спрощення, розпаду й омертвіння.

Даний факт знаменує прикметну особливість: з'являється онтична структурна відмінність послідовних моментів – дисипації енергії мікросистеми до ентропійного бар'єру і наступне породження нового порядку внаслідок взаємодії атрактора з негентропійними впливами більшої за дану системи (макросистеми). Саме так з'являється час – у переході від тяжіння до розсіювання, спрощення, а відтак до розпаду, з одного боку, межі даної дисипативної структури (фракталу) до нового біфуркаційного горизонту, за яким – перемагання смертельних тенденцій емерджентною подією самоорганізації на вищому рівні існування суцього. Не будь міжрівневих переходів, утворення ієрархій та включених імплікацій різних структурних порядків, не існувала б *"стріла часу"* як атрибут незворотності змін і символ еволюції природи.

Відтак *холістичний* підхід до тлумачення природних і соціокультурних явищ має брати до уваги процеси породження порядку з первісного хаосу, становлення організованих сукупностей (структур, систем) з вічного потоку на загал сильно неврівноваженої праматерії, що продукує із себе *темпоральні ритми*, з якими корелюють ті чи інші структурні рівні, а в їх межах функціонують відносно замкнуті природні цикли, хронотопи тощо.

Контрапунктом синергетичного тлумачення процесів, що відбуваються у "видимій" і "невидимій" реальності, в її так званих об'єктивному й суб'єктивному спектрах, є механізм біфуркації, завдяки якому здійснюється трансформація енергії з одного виду в інший (скажімо механічної в теплову), що супроводжується *структурним перекомбінуванням* початкових умов довільно взятої системи. Зауважмо, що можливість такої трансформації (структурної перебудови) з'являється тоді, коли випадкові зовнішні впливи починають "резонувати" з не менш випадковими внутрішніми носіями флуктуацій у системі. Причому цей резонанс як установлення *когерентних зв'язків* між різнопорядковими чинниками меншої ("внутрішньої") і більшої ("зовнішньої") систем тим сильніший, чим ближчим є перебування перших до критичної точки переходу мікро-

системи у нову якість, тобто до точки біфуркації. З'ясовується, що в такій ситуації окремі макроскопічні фактори зовнішнього середовища "викликають до життя", каталізують (якщо говорити про хімічні процеси) чи *фасилітують* (якщо йдеться про соціальні явища) еволюційні зміни, сприяють установленню нового порядку, "обираючи" для цього *"слухний момент"*.

Ця обставина спонукає до перегляду ролі "сліпого випадку" в процесах розвитку систем, обговорення проблем причинності, детермінізму-індетермінізму, ієрархічності-ризоморфності (мережевості), зворотності просторових переміщень та незворотності часового плину і багатьох похідних від цих методологічних проблем, у тому числі і в проекції на предмет історичної психології. Остання ж, за словами І. Білявського, тримає у своєму фокусі людину історії, або людину культури [1, с. 6]. Предметна своєрідність історичної психології добре підмічена ним у спільних з В. Шкуратовим тезах, зокрема тій, що асоціюється з синергетичним баченням історико-психологічної проблематики: "Реальна психологія вивчає зараз людину в ситуаціях, де індивідуально-психологічні особливості не можуть справити вплив на перебіг історичного процесу. Масштаби макроскопічних процесів такі, що характеристики мікрочасток до них не застосовні. Якщо і виникає потреба визначити зв'язок між "макро-" і "мікросферами" людського буття, то вони повинні починатися зі з'ясування того, у яких межах індивідуальні характеристики впливають на хід історії та як можна розглядати це явище" [1, с. 27].

Помітна спроба прикладання синергетики до предметної царини загальної психології в Україні презентована колективною монографією М.-Л. Чепи [7], проте проблематика холістичного (як варіант – системного в А.В. Петровського [8]) обґрунтування психології особистості залишилася в ній незаторкнутою.

ПСИХОФРАКТАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В СУЧАСНІЙ ПЕРСОНОЛОГІЇ

Синергетичне тлумачення функціонування і розвитку особистості репрезентує процесуально-часовий вимір її буття, а долучення здобутків фрактальної геометрії дозволяє виокремити конкретні *повторювані просторові конфігурації* різних структурних рівнів особистісної організації, що символізують факт

постання порядку з хаосу. Це проявляється в тому, що обов'язковою ланкою і проміжним результатом методологічної роботи у царині психології особистості є моделювання і моделі, що у знаково-символічній або у предметно-конструктивній формі репрезентують досліджуваний об'єкт, імітуючи його найсуттєвіші властивості і відношення. Графічні модельні побудови (схематизації) постають своєрідними підготовчими ескізами майбутньої концептуалізації об'єкта пізнання, хоча можуть бути і самодостатніми науковими конструкціями [11].

Раніше нами було розкрито психологічну природу когнітивної інтенції людини до тих чи тих видів дигітального (цифрового) моделювання як проєкцій способів світопобудови та інтерпретації реальності певним суб'єктом пізнання. Водночас було встановлено зв'язок між типом наукової раціональності та схильністю дослідника до використання відповідних просторових моделей, презентованих різноманітними геометричними фігурами. Було аргументовано висновок, що класичний тип раціональності, спертий на механістичний, причинно-наслідковий детермінізм, застосовує лінійні побудови горизонтального чи вертикального розміщення; некласичний тип раціональності обґрунтовує свої відносні істини у стохастичний спосіб (імовірнісний круговий детермінізм) і продукує складніші геометричні конструкції, що вимагають, як мінімум, двох незалежних змінних, типова модель – картографія простору з осями ОХ та ОУ; постнекласична раціональність імплементує в науковий дискурс ідею телеологічного конструювання, відтак породжується фактором суб'єктивного бачення й практикування об'єкт дослідження презентується не площинними, а об'ємними геометричними моделями, імпліцитними механізмами конструювання яких у психології особистості є первинна інтуїтивно-образна антиципація і вторинне дискурсивно-логічне впорядкування досліджуваного феномену. Дані когнітивні операції загалом забезпечують цілісне (холістичне) вивчення і трактування психічних явищ [3].

Визначивши сферу як ідеалізований аналог гармонійного співвіднесення ціннісно-цільового (вертикального) і прагматично-діяльного (горизонтального) векторів життєздійснення особистості, нами водночас обґрунтовані й деякі причини її деформації – приміром, меркантильність і користолюбство, гедонізм і споживацтво у разі сплюснення сфери за гори-

зонталлю та ідеалістична мрійливість, надмірна екзальтованість, побутова безпорадність тощо у разі стискання сфери за вертикаллю. За конструктивну перспективу методологічної роботи в царині психологічної персонології було визначено створення динамічних моделей, які імітують процеси у структурах за умови максимального наближення їх властивостей до властивостей об'єктів-референтів. Упевнені, що зараз слушний момент для реалізації зазначеної перспективи. Запорукою цієї впевненості є авторитетні синергетичні студії та здобутки фрактальної геометрії.

З огляду на відомі постулати теорії хаосу (процесів самоорганізації у відкритих системах), сконцентруємося на деяких суттєвих моментах, що проливають світло на новітні методологічні засади холістичного моделювання *психічних явищ як особливих онтичних фракталів* світопобудови.

Насамперед відзначимо, що психіка в усіх можливих теоретичних допущеннях про її структуру, функції складників, різновиди організованостей на мікро-, мезо- і макро-рівнях є принципово відкритою системою, яка характеризується спонтанністю процесів “внутрішньої” і “зовнішньої” взаємодії, що, втім, не скасовує закономірного характеру регулярних структурних упорядкувань, здавалося б, цілком хаотичних процесів. Причому зазначається, що *ритмічний характер переструктурування* певної сильно неврівноваженої системи під впливом достатньо потужних зовнішніх чинників у точці біфуркації зумовлює вибір системою одного з можливих шляхів розвитку. Цей вибір переводить психічну систему на новий еволюційний рівень і хронотопний режим функціонування. Система розширює свої межі, “переростає саму себе”; відбувається саморозвиток, що у психології трактується як психофізіологічне дозрівання, онтогенез, особистісне становлення, професіоналізація, аксіогенез тощо.

Ці та інші феномени психічного розвитку ієрархічно впорядковані, незважаючи на постійні флуктуації “психічних атомів”, які наповнюють систему психіки. Порядок народжується з хаосу – такий лейтмотив найвідомішої книги І. Пригожина й І. Стенгер [11]. А їх талановитий послідовник у царині економіки Е. Найман резюмує: “Хаотичні системи – системи зі зворотним зв'язком, оскільки від попереднього значення залежить наступне. Цей факт прямо вказує на те, що хаотичні

системи не випадкові, позаяк однією із властивостей випадкових блукань є незалежність попередніх і наступних подій одна від одної” [7, с. 267]. До точки біфуркації система не врівноважена, причому її не врівноваженість і загроза знищення через ентропію енергії постійно наростає, але після переходу через ентропійний бар’єр, що збігається з точкою біфуркації, вона знову стає врівноваженою, де справджуються класичні детерміністичні закони і можливі точні прогнози. Проте *стан рівноваги системи відносний і швидкоплинний, а стан не врівноваженості – абсолютний та вічний*.

Прикметно, що інструменти фрактальної геометрії дозволяють змодельовати просторову конфігурацію діапазону флуктуацій системи від одного впорядкування до наступного, від однієї точки біфуркації до іншої, визначити площу неправильних геометричних фігур, які в абстрактний спосіб (за допомогою математичних рівнянь) репрезентують повторювану траєкторію самозміни психічної системи на різних еволюційних рівнях її життєздійснення. Ця *просторово-геометрична конфігурація – фрактал – є атрактором, тобто межею і метою руху хаотичної системи* [2, с. 263]. Фрактали самототожні, тобто відтворюють свої геометричні характеристики через певні часові відрізки, вони з’являються, “ростуть”, клонуються, наче однояйцеві близнята; фрактали подільні, себто породжують ідентичні просторові конфігурації на новому рівні впорядкування/розвитку; фрактали корелятивні, оскільки перебувають у смисловому резонансі й цільовому узгодженні (якщо брати їх проєкцію на психологію особистості) з іншими фракталами на різних рівнях ієрархії системи, що, неухильно саморганізуючись, розвивається. О.А. Донченко зазначає: “*Фрактал є об’єднаним елементом макро- і мікросвіту*”. Він є своєрідною одиницею всіх живих, нелінійних, відкритих, надскладних систем, здатних до саморганізації [2, с. 24].

Стосовно функціонування різних психічних утворень (фракталів) можна відзначити таке: будь-який психічний структурно оформлений зміст – це *знаково-символічний код, ціннісний коефіцієнт події*, що визначає її значущість для особи (формальна причина, за Аристотелем; фрактал як атрактор). Водночас це – *досягнута мета, реалізована мотиваційна тенденція*, не завжди усвідомлена, але тим не менш телеологічно спрямована (цільова

причина, за Аристотелем; фрактал як мета). Нарешті, фрактал – це рухомий *горизонт саморуху і самозміни* (рушійна причина, за Аристотелем; межа, за Е. Лоренцом, Б. Мандельбротом та ін.). Звичайно, психічні фрактали пов’язані зі своїми тілесними носіями – конкретними індивідами, а відтак мають конфігуративні *соматичні маніфестації* на рівні анатомії, морфології та фізіології людини (матеріальна причина, за Аристотелем).

У фрактальній геометрії реалізовано успішні спроби математичного прогнозування кількості послідовних ітерацій (повторень), що ведуть до формування тотожних фракталів, необхідних для переходу системи на кожен наступний еволюційний рівень функціонування. Так зване число Фейгенбаума ($F = 4,669\dots$) являє собою універсальну константу, що характеризує різноманітні природні процеси та вселяє надію на систематизацію і класифікацію хаосу.

Щодо процесу становлення особистості, то це означає існування, як мінімум, п’яти (наближення числа F) ієрархізованих структурних рівнів і пов’язаних з ними епігенетичних циклів розвитку. Відзначимо, що постульований нами *принцип інтегральної суб’єктності* якраз і включає п’ять рівнів: відносний суб’єкт – психосоматичний індивід, моносуб’єкт – суб’єкт окремої предметної діяльності, полісуб’єкт – особистість як носій різноманітних ціннісних орієнтацій та соціальних ролей, метасуб’єкт – суб’єкт індивідуальної культуротворчості, абсолютний суб’єкт – цілісна особа як універсальний фактор життєздійснення і світобудови. Яскравий представник холістичного підходу в психології К. Уілбер зазначає, що п’ять рівнів є тим числовим мінімумом, який дозволяє подати функціонування психіки як зінтегрованої і структурно (субординаційно й координаційно) впорядкованої системи [16].

Таким чином, методологія психології дістає інше – постмодерне, постнекласичне, водночас інтегрально-універсальне – опертя для реалізації холістичного підходу, який конгеніальний процесам у видимій (матеріальній, лабораторно і сенсорно доступній) і невидимій (феноменологічно-рефлексивній, ідеально-мислимій) природі. При цьому *первинний хаос як вічний динамічний процес і фрактал як статична просторова фігура – не конфронтаційні явища, а різні аспекти фундаментального факту єдності змісту і форми, існування і сутності у їх постійних зв’язках і перетвореннях*.

АКСІОМЕТРИКА ВЧИНКУ: ПРОЦЕС ТА ЕФЕКТ САМОТВОРЕННЯ

Місцем переходу процесів самоорганізації (структурування й ієрархізації) сутнісних сил людини як відкритого у великий світ мікрокосму є інтенціонально спрямований *акт учинку* – логічне осереддя й онтологічне ядро ціннісних вимірів інтегральної суб'єктності життєтворення особистості.

У літературі вказується на відмінність учинку від імпульсивних, автоматичних, звичних, стандартних, рефлекторних, гетерономічних (виконуваних за наказом, службовою інструкцією, зовнішніми вимогами) дій. Відзначається творчий характер учинення, у лоні якого відбувається творення індивідуально значущих і суспільно корисних морально-психологічних цінностей, зразків спільної мислєдіяльності людей, зв'язків інтелектуальності та креативності з мотиваційно-потребовою сферою даного індивіда. Помічено, що вчинок, – “особисто сконструйована й особисто реалізована поведінка (дія або бездіяльність), спрямована на розв'язання конфлікту” [10, с. 275].

Ці та інші ознаки-параметри вчинку докладно розглядаються В.А. Роменцем у започаткованій ним *учинковій парадигмі* з метою систематизації психічних явищ, побудови історії психології, теорії індивідуального та історичного становлення психіки [6]. Вчений долучає величезний масив філософських висновків, культурологічних запозичень до психології і, звичайно, власне психологічних фактів і закономірностей відповідно до чотирьох етапів учинення: ситуації, мотивації, дії та післядії. Наступна цитата містить ескіз взаємоузгоджень вузлових моментів учинку: “В особистості і проти неї існує матеріальний світ. Акти їхнього взаємного переходу є вчинковими актами. Тут насамперед виявляється якийсь стан у вигляді сукупності світових подій. Така сукупність, що визначається, висвітлюється особистістю (включаючи й останню) і разом з тим не визначається нею, тому що існує поза нею як невідомий, неосвоєний матеріальний світ, є ситуацією – першим моментом вчинку. Спрямована напруга співіснування особистісного і матеріального світів, яка визначається ситуацією і виявляється у потязі до комунікації з матеріальним світом, є мотивацією – другим моментом вчинку. Реальний взаємний перехід цих двох моментів становить учинковий акт і його післядія. Крім нього, справді діяльного у світі

немає нічого. Є результат вчинку – подія.

Психологічна картина звернення вчинку починається з надання значення феноменам матеріального світу. Це – ситуація. Значення, надане феноменами, але протиставлене їм як невідповідним, є мотивацією вчинку. Акт перетворення феномена з тим, щоб він відповідав ідеальному моменту мотивації, становить сам вчинковий акт” [6, с. 387].

Докладніше, ситуацію можна охарактеризувати як поле актуальних значущостей індивіда, з яких він не цілком виокремлює себе, царину смислових життєвих відношень, які перебувають на ступенях нейтральності, конфліктності, колізійних зіткнень. В.А. Роменець розглядає генетичні форми й типологію ситуацій: болю й задоволення, ідилічну, заклопотаності, ситуації причинних відношень, науки, легенди, пригодницьку тощо.

Мотивація є опосередковуючою ланкою між ситуацією і вчинковою дією. В.А. Роменець дає їй переконливу характеристику: “Мотивація – це та сама ситуація, продовжена в ідеальному плані й у доступній для людини багатоманітності, ймовірностях її завершення. Особливості переживання бажаної ситуації становлять обраний мотив учинку. Тією мірою, якою мотивація розгортається у своїй ймовірній складності, вчинок як реальна дія затримується. В людині у цей час притуплюється воля... Вчинок починається тією мірою, якою мотивація втрачає свій вірогідний амбівалентний характер, наближається до однозначного рішення. У результаті ліквідуються мотиваційні бар'єри для реального звернення самого вчинку. Він починається разом із припиненням “боротьби мотивів” [12, с. 536]. Вибір мети із сукупності мотивів і засобів відповідно до морального ідеалу особистості знаменує собою перехід мотивації у наступну фазу учинення – дію. Визначаються імпульсивна, гедоністична, егоїстична, об'єктивістська, альтруїстична та інші форми мотивації.

Сама вчинкова дія відзначається утвердженням того чи іншого морально насиченого комунікативного зв'язку з довкіллям, а суб'єктивно, для особистості – в катарсисі, у якому досягається очищення від амбівалентності мотивації: “... завершений катарсис властивий лише реальному вчинкові. Останній постає радикальним засобом очищення людини від гнітючих амбівалентних почуттів” [12, с. 538]. Усі вчинки за формою їх здійснення В.А. Роменець відносить до двох великих груп: ті, що виражають духовне зростання, і ті, що свідчать про ду-

ховну деградацію особистості. Співробітники вченого характеризують такі типи вчинків: буденності та повернення до неї, самопізнання, екзистенції (Т.М. Титаренко), істини, краси, добра (Т.С. Кириленко). Квінтсенцією морального вчинку є героїчна самопожертва (В.А. Роменець).

Вчинкова післядія виявляє себе як рефлексія наслідків учинку. Приходить розуміння того, що, навіть здійснивши відповідальний вибір, людина пожертвувала іншими можливостями і несповна реалізувала сенс свого буття. Вільне самовизначення “не вільне” від моральних сумнівів, докорів сумління, розкаювання, пошуків нових ціннісних підвалин для майбутніх життєтворчих актів. Відтак у рефлексії підготовляється нове ситуаційне відношення. “У вчинковій спіралі виник своєрідний канон поведінки. Вчинкове коло завершене”, – резюмує В.А. Роменець [6, с. 390] Чи так воно насправді?

Зазначені ланки учинення, на наш погляд, становлять *не лише лінійну логічну послідовність, а й екзистенційно-ієрархічні побудови, що маніфестують різні ступені розгортання суб'єктності людини*. Так, ситуація співвідносна зі сферою дії моносуб'єкта, який встановлює відповідність між собою як окремою інтенційною “одиницею” і навколишніми предметами, які потенційно можуть бути розпредметнені, ціннісно присвоєні. Мотивація стосується сфери компетенції полісуб'єкта, який обмірковує моральний сенс можливих учинків: зважає альтернативи, здійснює, нарешті, вибір однієї з них, відстоючи тим самим одну з моральних позицій, попередньо явлених йому в рефлексії. Дія вчинку встановлює рівновагу між людиною як метасуб'єктом і широкою спільнотою, людством. Відбувається творення – утвердження суб'єктивної цінності в контексті культури, в гераклітівському потоці часу як раз і назавжди використаного шансу. Післядія вчинку – це вищий суд совісті (абсолютного суб'єкта) його буттєвісних наслідків. У рефлексії здійснюється самоспричинення поведінки людини, бо сам абсолютний суб'єкт як універсальність – абсолютний деміург. Рефлексія не знає пут та односторонності вибору, вона “прихильна” як до використаного шансу, так і до відхилених альтернатив (знехтуваних цінностей); вона споглядально відновлює внутрішню гармонію, примиряючи людину із собою, повертає їй цілісність буття, втрачену в результаті обов'язковості діяти певним чином через факт свого не-алібі в бутті (М.М. Бахтін).

З попереднього міркування видно, що з вибудованої ієрархії суб'єктності випав її перший щабель – рівень відносного суб'єкта. Сам В.А. Роменець допускає існування *передситуації*, яке мислиться як хаос: “Заслуговує на увагу той факт, що майже в усіх народів космологічні уявлення починаються з хаосу. “Створення” світу мислиться у зв'язку з цим як первісне розчленування, а потім упорядкування елементів первісного хаосу... В усіх стародавніх віруваннях постає певний суб'єкт (у Біблії ним є Бог), який запроваджує у світі порядок... Хаос можна сприйняти як первісну форму передситуації. Ці “первісні” форми світу – хаос, буття та інші – можна знайти навіть у філософських і природничо-наукових системах. Тут головне завдання учених і філософів полягає в тому, щоб відшукати принципи, на основі яких хаос змінюється на порядок” [12, с. 541]. Сам В.А. Роменець не дає відповіді на поставлену проблему.

Спробуємо окреслити ймовірне предметне коло філософсько-психологічних пошуків на сформульоване завдання. Окрім трансцендентальної феноменології Гуссерля з її констатацією апріорної свідомості і специфічними методами вбачання першосутностей, відзначимо інтуїтивістське вчення А. Бергсона, зокрема його тезу про “чисту тривалість” як спосіб істинного існування суб'єкта. Існування в часі веде до творчого самовідтворення людини, а її просторові “фіксації” обмежують свободу самовияву, зводячи спонтанний життєвий порив до простої адаптації. Відносний (природний) суб'єкт, на нашу думку, – це суцільне тривання в невпорядкованому інтелектом світі (хаосі), прикладом чого слугує новонароджений. Виходячи з того, що онтогенез включає в себе епігенез як свою якісну визначеність, можна допустити, що процесуальність остаточно ніколи не поглинається пізнішими психічними утвореннями особистості. Про забуття цієї істини нагадав гуманістичний заклик К. Роджерса: людина не об'єкт маніпуляції, а процес самозмін. За А. Бергсоном впливає, що виявити себе як вільного суб'єкта свого життя людина може лише в акті інтуїтивного злиття із самою собою, занурення у світ безперервно триваючої невлімової плинності” [14, с. 33].

Крім інтуїції, звертає на себе увагу старе (від Г. Ляйбніца) поняття *аперцепції* і трохи новіше (від В. Вундта) поняття *антиципації*. Виникає припущення, що існування в часі і розуміння людини як процесу свого буття самі

собою передбачають вроджену наявність першої здатності як особливої психічної причинності, джерела внутрішньої спонтанної активності свідомості, яка апріорно, зсередини суб'єкта, визначає зміст його досвіду.

Найближчим наслідком аперцепції є антиципація, яка передбачає уявлення предмета, явища, результату дії тощо в емпіричній свідомості людини ще до того, як вони будуть реально сприйняті або здійснені. Сучасні психологічні дослідження в дитячій психології переконливо свідчать про наявність антиципаційних актів у ранньому онтогенезі.

Синергетичне прояснення антиципації полягає у вгадуванні майбутніх фрактальних фігур життєздійснення з огляду на спонтанно актуалізовану матрицю вчинення. “Суть життя – в інтенційно спрямованій миті переходу в інакшість, в об'єктивації віртуального майбутнього в унікальний екзистенційний проект персонального самоздійснення” [4, с. 61]. Отож *у відцентровому (інтенційному, інтуїтивному, антиципувальному) самотворенні відбувається підпорядкування знерухомлювального раціо особистістю як “мандрівним” суб'єктом темпорального смислотворення й просторового цілепокладання у творчо-адаптивному акті вчинку.*

ВИСНОВКИ

1. Канон учинку, обґрунтований з діалектичних та екзистенційно-феноменологічних позицій В.А. Роменцем, як одиниця людського способу буття й особистісного самотворення, сьогодні знаходить своє новітнє обґрунтування з боку синергетики і фрактальної геометрії.

2. Учинок, із синергетичних позицій, репрезентує спонтанну активність особистості як інтегрального суб'єкта життєздійснення, задіяного до рекурентної множини чинників (систем) різних рівнів структурної організації, що пояснює засадничу можливість самотрансценденції й саморозвитку.

3. Учинок як онтопсихічний феномен фрактального гатунку відтворює звичний спосіб поведінки особистості у відносно незмінних умовах існування і характеризується індивідуально своєрідним стилем.

4. Творчого характеру вчинку надає темпоральний спосіб його існування, який конститується відмінністю інтенційних психоформ (конфліктом цінностей, розбіжністю вподобань і смаків, протилежністю інтересів, боротьбою мотивів тощо).

5. Адаптивний режим вчинення інсталується діяльністю, пов'язаною з орієнтацією в незмінному просторі, що передбачає раціональне цілепокладання в адекватно оціненому обширі шансів життєздійснення особистості.

6. Ефект самотворення особистості у вчинку, за В. А. Роменцем, постає з єдності його логіко-історичних моментів – (перед)ситуації, мотивації, дії та післядії, що кореспондує з відстоюваним нами принципом інтегральної суб'єктності, який пояснює ціннісні устремління й діяльнісні компетентності особи на щонайменше п'яти рівнях її життєздійснення: вітальному (індивідному), адаптивно-практичному (власне суб'єктному), морально-груповому (власне особистісному), творчо-перетворювальному (суто індивідуальному), духовно-трансцендентному (універсальному).

1. *Белявский И. Г.* Лекции по исторической психологии / Илья Григорьевич Белявский. – Одесса : Астропринт, 2004. – 448 с.

2. *Донченко Е. А.* Фрактальная психология (доглубинные основания индивидуальной и социальной жизни) / Елена Андреевна Донченко. – К. : Знання, 2005. – 323 с.

3. *Карпенко З. С.* Аксиологічна психологія особистості / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.

4. *Карпенко З.* Психологія творчості В. А. Роменця в постнекласичному художньо-філософському дискурсі / Зіновія Карпенко // Психологія і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 57–62.

5. *Найман Э.* Мастер-трейдинг: секретные материалы / Э. Найман. – М. : Альпина Паблишер, 2002. – С. 254–272.

6. *Основы психологии: [підручник] / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця.* – К. : Либідь, 1995. – 632 с.

7. *Парадигмальні зміни основ загальної психології у синергетичному контексті: колективна монографія / [Чепя М.-Л. А., Машенко В. Ф., Маценко Ж. М., Бугайова Н. М. та ін.] ; за редакцією Чепя М.-Л. А.* – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 220 с.

8. *Петровский А. В.* Понятие личности с позиции системного подхода / Артур Владимирович Петровский // Вопросы психологии. – 1981. – № 1. – С. 57–66.

9. *Пригожин И.* Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс; [под ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Скачкова; пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

10. *Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова.* – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.

11. *Розин В. М.* Введение в схемологию: Схемы в философии, культуре, науке, проектировании / Владимир Маркович Розин. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2011. – 256 с.

12. *Роменец В. А.* Історія психолога ХІХ – початку ХХ століття / Володимир Андрійович Роменець. – К. : Вища школа, 1993. – 568 с.

13. *Степин В. С.* История и философия науки. Учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук / Вячеслав Семенович Степин. – М. :

Академический проект; Трикста, 2011. – 423 с. – (Gaudeamus).

14. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении: [монография] / Виталий Александрович Татенко. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 1996. – 404 с.

15. Уилбер К. Интегральная психология: Сознание, Дух, Психология, Терапия / К. Уилбер [пер. с англ.]. – М. : ООО “Изд-во АСТ” и др., 2004. – 412 с.

16. Хакен Г. Тайны восприятия. Синергетика как ключ к мозгу / Г. Хакен, М. Хакен-Кроль. – М. : Институт компьютерных исследований, 2002. – 272 с.

REFERENCES

1. Belyavskiy I. G. Leksii po istoricheskoy psihologii / I. G. Belyavskiy. – Odessa : Astroprint, 2004. – 448 s.

2. Donchenko E. A. Fraktalnaya psihologiya (doglubinnyie osnovaniya individualnoy i sotsietalnoy zhizni) / E. A. Donchenko. – К. : Znannya, 2005. – 323 s.

3. Karpenko Z. S. Aksiolohichna psikhologhiya osobystosti / Z. S. Karpenko. – Ivano-Frankivsk : Lileya-NV, 2009. – 512 s.

4. Karpenko Z. Psykholohiya tvorchosti V. A. Romentsya v postneklasychnomu khudozhn'o-filosofs'komu diskursi / Zinoviya Karpenko // Psykholohiya i suspil'stvo. – 2012. – № 3. – S. 57–62.

5. Nayman E. Master-treyding: sekretnyie materialy / E. Nayman. – М. : Alpina Publisher, 2002. – S. 254–272.

6. Osnovy psikhologhiyi: [pidruchnyk] / za zahal. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsya. – К. : Lybid', 1995. – 632 s.

7. Paradyhmal'ni zminy osnov zahal'noyi psikhologhiyi u synerhetychnomu konteksti: kolektyvna monohrafiya / [Chepa M.-L. A., Mashchenko V. F., Matsenko Zh. M., Buhayova N. M. ta in.]; za redaktsiyeyu Chepy M.-L. A. – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. – 220 s.

8. Petrovskiy A. V. Ponyatie lichnosti s pozitsii sistemnogo podhoda / A. V. Petrovskiy // Voprosy psihologii. – 1981. – № 1. – S. 57–66.

9. Prigozhin I. Poryadok iz haosa: Novyy dialog cheloveka s prirodoy / I. Prigozhin, I. Stengers ; [pod. red. V. I. Arshinova, Yu. L. Klimontovicha, Yu. V. Skachkova ; per. s angl.]. – М. : Progress, 1986. – 432 s.

10. Psihologicheskii slovar / Pod red. V. P. Zinchenko, B. G. Mescheryakova. – М. : Pedagogika-Press, 1996. – 440 s.

11. Rozin V. M. Vvedenie v shemologiyu: Shemyi v filosofii, kulture, nauke, proektirovanii / V. M. Rozin. – М. : Knizhnyiy dom “LIBROKOM”, 2011. – 256 s.

12. Romenets' V. A. Istoriya psikholoha XIX – pochatku XX stolittya / V. A. Romenets'. – К. : Vyshcha shkola, 1993. – 568 s.

13. Stepin V. S. Istoriya i filosofiya nauki. Uchebnik dlya aspirantov i soiskateley uchenoy stepeni kandidata nauk / V. S. Stepin. – М. : Akademicheskii projekt; Triksta, 2011. – 423 s. – (Gaudeamus).

14. Tatenko V. A. Psihologiya v sub'ektnom izmerenii: [monografiya] / V. A. Tatenko. – К. : Vidavnicхий tsentr “ProsvIta”, 1996. – 404 s.

15. Uilber K. Integralnaya psihologiya: Soznanie, Duh, Psihologiya, Terapiya / K. Uilber [per. s angl.]. – М. : ООО “Изд-во АСТ” и др., 2004. – 412 с.

16. Haken G. Tayny vospriyatiya. Sinergetika kak klyuch k mozgu / G. Haken, M. Haken-Krol. – М. : Institut kompyuternyih issledovaniy, 2002. – 272 s.

АНОТАЦІЯ

Карпенко Зіновія Степанівна.

Аксиометрика вчинку: модус самотворення.

У статті представлено трактування психологічного канону вчинку з позицій синергетики і фрактальної геометрії. Показано, що синергетичне тлумачення вчинку пояснює його творчо-адаптивний характер, що з'являється у результаті диференціювання і самоорганізації таких логіко-історичних компонентів учинку, як передситуація, ситуація, мотивація, дія і післядія. Відрефлексування вчинку як психофракталу дозволяє здійснити холистичне моделювання структурних рівнів учинення на п'яти суб'єктних рівнях становлення особистості: відносному, моно-, полі-, мета- й абсолютно суб'єктному. Ефект самотворення виникає внаслідок узгодження темпорально-ціннісних зрушень з діяльнісним цілепокладанням у цілісному хронотопі буття особистості.

Ключові слова: вчинок, синергетика, психофрактал, суб'єкт, особистість, самотворення, холистичне моделювання, саморганізація, хронотоп.

АННОТАЦИЯ

Карпенко Зинови́я Степановна.

Аксиометрика поступка: модус самосозидания.

В статье представлена трактовка психологического канона поступка с позиций синергетики и фрактальной геометрии. Показано, что синергетическое толкование поступка объясняет его творчески-адаптивный характер, возникающий в результате дифференцирования и самоорганизации таких логико-исторических компонентов поступка, как предситуация, ситуация, мотивация, действие и последствие. Представление поступка как психофрактала позволяет осуществить холистическое моделирование структурных уровней поступковости на пяти субъектных уровнях становления личности: относительном, моно-, поли-, мета- и абсолютно субъектном. Эффект самосозидания возникает вследствие согласования темпорально-ценностных сдвигов с деятельностным целеполаганием в целостном хронотопе бытия личности.

Ключевые слова: поступок, синергетика, психофрактал, субъект, личность, самосозидание, холистическое моделирование, саморганізація, хронотоп.

ANNOTATION

Karpenko Zinoviya .

Axiometrix of the deed: modus self-creation.

The article presents the interpretation of psychological canon of the action from the standpoint of synergetics and fractal geometry. It is shown that synergetic interpretation of the action explains its creative and adaptive character appearing as a result of differentiation and self-organization of such logical and historical components of the action as pre-situation, situation, action and afteraction. The presentation of the action as psychofractal allows to make holistic modeling of structural levels of action performance at five subjective levels of personality formation: relative, mono-, poly-, meta- and totally subjective. The self-creation effect is caused by the coordination of temporally-value changes with activity-targeting in integrated chronotop of personality being.

Keywords: action, synergetics, psychofractal, subject, personality, self-creation, holistic modeling, self-organization, chronotop.